

Створення та діяльність російських національних територіально-адміністративних одиниць на Харківщині в другій половині 1920-х років

Арзуманова Т. В.

Арзуманова Т. В. Створення та діяльність російських національних територіально-адміністративних одиниць на Харківщині в другій половині 1920-х років. Стаття присвячена розгляду питання національної політики більшовиків в УСРР в 1920 - х щодо етнічних росіян. Розглянуто процес виділення росіян в національну меншину та створення умов для розвитку їх мови та культури шляхом організації національних територіально - адміністративних одиниць - національних сільських рад та національних районів.

Ключові слова: національна політика, росіяни, національна меншість, політика українізації, більшовики, національний район, національна сільрада.

Arzumanova T.V. The creation and activity of the Russian national territorial-administrative divisions in Kharkiv region in the second half of 1920th. The article deals with the investigation of Bolsheviks national policy in Ukrainian Soviet Socialist Republic with regard to ethnic Russians. The author researches Russian national minority separation and creation condition for Russian language and Russian culture development. The organization of national regions and national villages' councils in the areas where Russians dominated, was important aspect of Bolshevik's national policy stimulated Russian minorities civil rights protection.

Key words: national policy, Russians, policy of Ukrainization, Bolsheviks, national region, national villages' councils.

Вирішення національних питань є необхідною складовою демократичного розвитку держави. Залучення України до процесів європейської інтеграції неможливе без формування стратегії консолідації українського поліетнічного суспільства. Росіяни належать до найбільшої національної меншини в країні, а тому забезпечення їх національно – культурних інтересів має стати провідним завданням реалізації державної етнополітики. Актуальність захисту національних потреб російського населення в українській державі набула на початку 1990-х років, з моменту початку українізації українського суспільства в рамках побудови незалежної України. Цікавим для сучасних істориків, державотворців, політологів, етнополітологів, громадських діячів має стати проведення історичних паралелей між національною політикою, спрямованою на українізацію, в

сучасній Україні та Радянській Україні в другій половині 20-х років ХХ століття щодо вирішення питання з російською мовою, захистом прав етнічних росіян.

Особливо цікавим, на наш погляд, має стати дослідження історії створення та діяльності більшовицькою партією російських національно – адміністративних територіальних одиниць – національних районів та національних сільрад в Харківській окрузі, де росіяни історично склали значну частину населення і досить активно впливали на соціально – економічний, політичний та культурний розвиток не тільки краю, але й української радянської держави в цілому.

Спеціальних досліджень з даної проблематики в українській історіографії не створено, окремі питання ж висвітлені в роботах Н. Маларчук¹, О. Рафальського², матеріалах науково – практичних конференцій³.

Введення в науковий обіг архівних матеріалів дало автору змогу розглянути особливості проведення більшовиками національної політики в УСРР в другій половині 1920-х років щодо російської спільноти. На основі аналізу архівних джерел нами поставлено за мету дослідити механізми утворення та особливості діяльності російських національних районів та сільрад на Харківщині в другій половині 20-х років ХХ ст.

Початок політики українізації стало відправним етапом на шляху вирішення «російського питання» в Радянській Україні в середині 1920-х років. Вперше етнічні росіяни зіткнулися з проблемою використання української мови в громадсько – політичному житті, культурі, освіті, що привело до визначення статусу національної меншини у відношенні до російського населення.

В грудні 1926 р. голова Центрального комітету національних меншин О. Буценко на засіданні заявив про необхідність серйозного вирішення питання з російською меншістю на Україні, чітко провести грань між українцями і росіянами. Зокрема, він зауважив на важкість цього питання: «Мы знаем, что украинцы иногда называют себя малороссами, либо русскими, так как они привыкли себя так называть под давлением царского гнета. Русские же, наоборот, под влиянием провокаций, пущенных среди русских рабочих и крестьянства, что «неукраинцев» будут выселять из Украины, называют себя украинцами»⁴.

Постановою Президії Окрвиконкому від 28 січня 1927 р. Чугуївський та Олексіївський райони та 68 сільрад були оголошені національними з домінуючим російським населенням.

Таблиця 1.

Російські національні сільради на Харківщині в 1927 р.⁵

Район	Сільрада	Район	Сільрада
Олексіївський	Олексіївська, Борецька, Верхневипинська, Єфремівська, Масловська	Старовірівський	Дьячковська, Меліховська I, II, III Старовірівська
Вовчанський	Бачковська, Гатушинська, Гнилушкинська, Карачевська, Тарнівська	Липецький	Мало-Прохожанська, Велико-Прохожанська, Горгуєвська, Калупаєвська, Русько-Тишківська
Богодухівський	Марнинська	Дергачівський	Русько-Лозівська
Зміївський	Воровська, Тернавська, Красно-Полянська	Старо-Салтівський	Велико-Вовчанська, Маслодавська, Пісчанська
Кириківський	Дершевська, Додрянська Кам'янецька, Ницахська Солдатська	Золочевський	Гур-Казаченська, Сатницька, Скопівська Удянська
Лозівський	Лизоветенська	Печензьський	П'ятиниця
Таранівський	Охотницька	Харківський	Васищевська Високопоселівська Лизогубівська, Покотилівська
Велико-Писаревський	Вольнівська, Гоздацька Крамчанська, Луговська, Позднянська, Грузька Тарасівська, Стрілецька	Чугуєвський	Введенська, Фраківська, Покотилівська, Зачугуєвська Кам'яно – Ярузька, Калугіно-Башкірська, Коробчанська Качетовська, Незловська Ново-Гнилицька, Ново – Покровська, Тетлежська Осиновська, Преображенська Старо-Покровська, Іванівська

В травні 1927 року постановою ЦК НМ при ВУЦВК було виділено дев'ять районів з переважною кількістю російського населення на території УСРР, яким було присвоєно статус національних. В Харківській окрузі це були Старовірівський, Олексіївський, Чугуєвський⁶.

Саме в цих районах в більшості сіл переважало російське населення, в яких і було утворено національні російські сільради, в селах з

домінуючим українським населенням створювалися українські сільради в межах російського національного району.

Таблиця 2.

Національний склад населення Олексіївського району в 1930 році⁷.

Сільрада	Всього населення	Українці	Росіяни	Інші
Олексіївська	6743	708	5995 (89 %)	40
Борецька	10341	358	9978 (96, 4 %)	5
Бишкінська	5289	10	5279 (99, 8 %)	-
Орельська	2794	2755	36 (1, 2 %)	3
Грушинська	1137	1132	5 (0, 4 %)	-
Єфремівська	2183	174	2006 (91, 8 %)	8
Закутнянська	4822	4775	32 (0, 7 %)	15
Булацеловська	540	540	-	-
Мар'євська	710	634	65 (9, 1 %)	11
Масловська	1041	163	845 (81, 1 %)	33
Миронівська	2603	2581	21 (0, 07 %)	1
Ржавська	2807	2731	55 (2 %)	21
Сивапська	1612	1456	121 (7, 5 %)	35
Всього	42627	18017 (42,3 %)	24438 (57,3 %)	172 (0, 4 %)

Проголошення національних районів призвело до ряду проблем: перед органами влади постала потреба вести зносини з російськими районами на російській мові, цей додатковий обсяг роботи виконувався установами вкрай поволі. Фактично з моменту виділення російських районів в січні 1927 року і до літа того ж року значних змін не відбулося.

В червні 1927 р. була створена комісія при ЦК НМ для обстеження стану обслуговування національних районів і сіл Харківської округи. До складу комісії увійшли представники апарату Окрвиконкому, органів соціального забезпечення, охорони здоров'я, народної освіти, Селянського банку, комітетів незаможників. Метою роботи комісії було проведення вибіркового обстеження шести російських сільрад в Чугуївському, Велико – Писаревському та Старовірівському районах.

Комісії слід було виявити ступінь обізнаності населення з курсом національної політики радянської влади, їх розумінням завдань українізації та з політикою захисту прав національних меншин, яка виражалась в першу чергу в створенні національних районів та національних рад. Поряд з виявленням настроїв населення комісія мала перевірити роботу органів влади щодо вживання російської мови в діловодстві, листуванні, рівень забезпеченості російського населення літературою, періодикою, підручниками, посібниками на рідній мові.

Робота комісії тривала в наступних сільрадах: Борецькій (Олексіївського району), Першій Старовірівській та Дьячковській

(Старовірівського району), Вольній і Луговській (Велико – Писаревського району)⁸.

Результати роботи комісії дозволяють нам зробити висновок, що протягом півроку існування національних районів майже жодних змін в них не відбулося.

Керівництво більшості сільрад було не ознайомлене із сутністю утворення російських районів, а в Дячківській сільраді навіть не отримали матеріалів Окрвиконкому про виділення їх ради в російську національну. З правом використання російської мови в діловодстві і громадському житті, а також з тим, що органи влади, офіційні установи мали обслуговувати національні меншини на їх рідній мові⁹.

Всі протоколи, постанови, накази з Харкова в ці райони приходили на українській мові. Як зазначили селяни Першої Старовірівки на загальних сходах голова сільради їм зачитував українською мовою інструкції, циркуляри, а секретар сільради, який трохи розумівся на українській мові, одразу ж намагався перекладати. Звичайно такий переклад був приблизним і не завжди правильним¹⁰. Такі читання з перекладом спричиняли незадоволення селян, які не хотіли миритися з курсом суцільної українізації. Селяни села Дячківка (Старовірівський район) жалілися членам комісії: —*Ня*, старим, українізуватися вже пізно, а молоді трохи легше”. Малось на увазі, що молоде покоління вивчало українську мову в школі, а отже легше адаптувалося до широкого вживання. До речі школа в Першій Старовірівці (п’ятилітка), в якій навчалось понад 300 учнів забезпечувалося методикою і підручниками українською мовою¹¹.

Протоколи та інша документація, які склалися сільрадами були написані також специфічно: половина на українській (з помилками), половина на російській мові.

Сільрадами виписувалися українські газети і журнали (–*Селянин*”, –*Вісті*”, –*Червоне село*”), на українській мові розповсюджувалися і брошури про сільськогосподарський податок, звітні картки по сплату податку.

Селяни Луговської сільради (Велико – Писаревський район) також відмічали, що плакати, стінні газети, які вивішувалися в клубі, були для них абсолютно незрозумілими: «Ничего картинки, вот только не понятно про что написано». Матеріали, видані українською, які безпосередньо торкалися інтересів кожного селянського господарства, кожного селянина, що потрапляли в кожную хату (реєстраційна картка платника податка, членські білети громадських організацій, картки виборця та інші) не приносили користі.

В селянському будинку Першої Старовірівки щотижня відбувалася демонстрація кінофільмів, але всі кінокартини з району присилалися на українській мові, отже під час перегляду глядачі вголос обговорювали та намагалися перекладати підкадрові надписи.

Агітаційні матеріали, плакати, листівки, які присилалися із Харкова на допомогу агітаторам і які б мали сприяти залученню населення до суспільно – політичного життя не мали жодного успіху через мовну проблему. А аналогічні матеріали, які завозилися із районів РСФРР, не відповідали специфіці Харківщини тому і не могли виступати заміною українськомовним аналогам.

Використання української мови при проведенні виборчої кампанії також не сприяло активності населення. Саме проведення агітації, картки, написані на українській мові відштовхувало селян, які не розуміли мови. Як зазначив голова Березької сільради (Олексіївський район): «Выборы (в 1926 г.) прошли на вторичном собрании при крайне недостаточной активности избирателей»¹².

Підсумки виборів до Рад в 1927 р., які пройшли в 404 сільрадах Харківщини, дозволили зробити висновки, що в районах з домінуванням росіян (Чугуївському, Олексіївському та Старовірівському) процент вибраних депутатів – етнічних росіян перевищує процент місцевого населення.

Таблиця 3.

Співвідношення росіян та українців - депутатів сільських рад в російських національних районах в 1927 р.¹³

Склад населення		Депутатів рад	
Українці, %	Росіяни, %	Українці, %	Росіяни, %
39, 7	59, 6	37, 3	61, 2

В районах, які не були виділені в національні, але в яких росіяни також складали значну частину населення: Кириківському, Велико – Писаревському, Липецькому результати виборів відповідали процентному співвідношенню росіян – депутатів.

Таблиця 4.

Співвідношення росіян та українців - депутатів сільських рад в районах, де мешкало понад 25 % етнічних росіян в 1927 р.¹⁴

Район	Склад населення		Депутатів рад	
	Українці	Росіяни	Українці, %	Росіяни, %
Кириївський	38, 3 %	41 %	147 (53 %)	97 (34 %)
Велико - Писаревський	56, 6 %	43 %	238 (52,3 %)	167 (41 %)
Вовчанський	73, 8 %	25 %	360 (81 %)	78 (17, 6 %)
Липецький	60 %	37 %	196 (60, 5 %)	122 (38 %)
Старовірівський	47, 1 %	52 %	165 (47 %)	178 (51 %)
Олексіївський	42 %	57, 8 %	166 (41, 5)	230 (57,5%)
Чугуївський	30 %	69 %	134 (23, 6 %)	427 (75 %)

Трохи більший відсоток представництва росіян був в райвиконкомах. Наприклад, якщо в трьох російських національних районах їх представництво в сільрадах, як вже зазначалось, складало 61, 2 %, то в складі райвиконкомів – 65 %. В цілому по Харківській окрузі було обрано 17, 8 % росіян – депутатів сільрад і 21, 1 % - членів райвиконкомів, а за даними перепису людності 1926 р. росіяни склали 17, 4 % населення Харківської губернії¹⁵.

Ці дані вказують на абсолютну рівність становища росіян та українців в регіоні, відсутність будь – яких утисків за принципом національності, відсутність особливих квот представництва в органах влади.

Щоб пожвавити участь населення у виборах до рад влада вживала заходів щодо стимулювання виборців. Наприклад, Старовірівський районний виборчий комітет протягом виборчої кампанії 1928 року вживав заходів до обслуговування російських виборців рідною мовою: російською і українською мовами було видано переносну агітаційну стінгазету, двома мовами проводилися радіопередачі, виділені національні виборчі ділянки (російські та українські) в змішаних селах¹⁶.

І хоча організація російських національних районів та сільрад на Харківщині була достатньо проблематичною, певні успіхи в її проведенні спонукали сусідів звертатися за досвідом. Так, в 1927 р. Грайворонський повітовий виконком Курської губернії звернувся до Харківського Окрвиконкому з проханням «поделиться своим опытом по обслуживанию национальных меньшинств». Грайворонців, які організували українські сільради, цікавили питання перепідготовки сільських і районних робітників (голів і секретарів сільрад, вчителів, суддів, робітників кооперації, громадських організацій) для роботи в українських територіальних одиницях.

Харківський Окрвиконком в листі відписував, що досвід роботи по обслуговуванню російських національних районів та сільрад на Харківщині не може бути застосованим при організації роботи українських сільрад на Курщині. Обслуговування росіян їх рідною мовою особливих перешкод не зустрічає, бо робітники окружного та районних апаратів володіють російською мовою і курси по вивченню цієї мови не організувалися¹⁷.

Протягом трьох років існування національних районів на Харківщині були зроблені певні кроки на шляху обслуговування рідною мовою росіян: зокрема з матеріалів обстеження Олексіївського району в 1930 році видно, що райвиконком обслуговував російські сільради на російській мові, протоколи, інструкції, постанови, розпорядження та інша документація велися на російській мові та розсилалися по всьому району. Таким чином, російські документи потрапляли і до восьми українських сільрад даного району.. Райвиконком пояснював цю ситуацію тим, що існування і російських, і українських сільрад в районі завдають багато клопоту

чиновникам: «Для обслуживания всего района имеется всего одна машинистка, которая очень перегружена и не имеет возможности печатать и на русском, и на украинском языках. Все распоряжения из Харькова приходят на украинском языке и райисполкому приходится это все переводить и рассылать в русские села»¹⁸.

Набагато гірше, у порівнянні з російськими національними районами, було організоване обслуговування російської меншини в звичайних районах Харківщини. Зокрема, в звіті Ізюмського окрвиконкому (1929 р.) зазначалося, що «в більшості районів ще до цього часу не налагоджено повного обслуговування національних сільрад». Перш за все це стосувалося забезпечення шкільними підручниками на російській мові шкіл, навчальними матеріалами - лікнепів, лише частковий перевід діловодства на рідну мову російської громади¹⁹.

Протягом 1927 – 1929 років на Харківщині було утворено 69 російських сільрад (вони склали 16 % від загальної кількості сільрад Харківської округи), таким чином 95,5 % етнічних росіян регіону мешкали в національних російських сільрадах. Трохи нижчими були показники охоплення російської спільноти мережею освіти на рідній мові. Так, в 1928-1929 навчальному році на Харківщині було відкрито 694 «чотирічки» (початкова школа), 599 – з українською мовою викладання (86, 1 %) та 94 (13, 8 %) з російською мовою навчання. В початкових школах з російською мовою навчалось 15, 7 % учнів регіону. Таким чином, відсоток навантаження російських шкіл не відповідав відсотку російської людності (17, 8 %). Такі показники пояснювалися і тим фактом, що в сім'ях росіян батьки більш залишали дітей без школи. Так, наприклад, в Коробчанській сільраді Чугуївського району в початкову школу було записано 448 дітей віком від 8 до 11 років, школу ж регулярно відвідувало лише 366 учнів (81 %). В селі Єфремівка Олексіївського району з 207 дітей до початкової школи ходило 161 (77 %), в Дернівській початковій школі Кереківського району навчалось 174 (63 %) учня з 276, в Вільнянській школі Велико – Писаревського району – 273 учня (65 %) з 418²⁰.

Саме низьким відсотком відвідування шкіл російськими дітьми можна пояснити найнижчий показник писемності серед селян – росіян, які мешкали в Харківській окрузі.

Таблиця 2.
Писемність населення Харківської округи в 1926 році²¹.

	Харків	Районні міста	Села	Разом
Українці	72, 3 %	54, 8 %	41, 8 %	47, 6 %
Росіяни	73, 5 %	68, 1 %	32, 7 %	52, 5 %
Євреї	81, 7 %	81, 1 %	79, 6 %	81, 7 %
Поляки	77, 5 %	68 %	73 %	77, 4 %
Вірмени	60, 9 %	-	-	60, 9 %

Німці	89 %	76, 1 %	76, 1 %	85, 1 %
Разом	75, 1 %	57, 7 %	40, 3 %	51 %

Як видно з таблиці, найбільша кількість письмених людей проживала в Харкові, і росіяни по кількості письмених поступалися лише німцям, євреям та полякам, рівень освіти яких був традиційно набагато вищим. Кількість письмених серед росіян по районним містам була меншою у порівнянні з показниками по Харкову, але все ж таки перевищувала середній показник (68, 1 % проти 57, 7 %). Катастрофічно низьким був відсоток письмених росіян, які мешкали по селах Харківщини – лише 32, 7 %.

Що стосується середньої освіти, то охоплення середньої школи російською мовою викладання було недостатнім, особливо по національним районам. Російських семирічок не було ні в Велико – Писаревському, ні в Кириківському районах. Всього ж на Харківщині існувало 8 російських семирічок (10 % від загальної кількості шкіл цього рівня), 2 – в місті Чугуєві. В Золочевському районі з 6 семирічок з російською мовою викладання була 1, в Мереханському – 1 (всього 2), в Олексіївському – 2 (всього 3), в Старовірівському – 1 (всього 2)²².

Створення національних районів дещо покращило ситуацію з освітою на рідній мові. Зокрема в 1930 році в Олексіївському національному районі діяло 35 шкіл (17 російських, 18 українських), до яких ходило 4665 дітей. Початковою школою в цьому районі було охоплено 89 % дітей у віці від 8 до 11 років.

Таким чином, в процесі реалізації політики українізації правлячою партією більшовиків було здійснено ряд заходів, спрямованих на захист інтересів національних меншостей. Практика виділення в місцях компактного проживання нацменшин національних сільрад та національних регіонів сприяла розвитку національних мов та національної культури. Утворення в другій половині 1920-х років на Харківщині російських національних територіально – адміністративних одиниць мало на меті задовольнити національно – культурні потреби росіян. Однак короткий термін існування національних районів (на початку 1930-х років з новою хвилею русифікації вони були ліквідовані) не дозволяє зробити висновок про те, наскільки створення російських районів, російських сільрад ефективно при реалізації політики захисту національних меншостей. Початок же утворення російських національно – територіальних одиниць на Харківщині в 1920-х рр. мав і позитивні, і негативні риси.

Примітки

¹ Маларчук, Н. Г. Росіяни в Донбасі (20 – 30-ті рр. ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2006.

² Рафальський, О. Є. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис. – К., 2000.

³ *Стратегія національної консолідації в Україні: Пошук моделей міжнаціональної інтеграції: Матеріали круглого столу, Ужгород, 18 березня 2000 року / Ред. О. Свистунова. – Ужгород, 2000; Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково – практичної конференції м. Київ, 27 – 28 вересня 2003 р. – К., 2004.*

⁴ *Протоколи засідань комісії по роботі среди національних меншинств. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 1185. – С. 42.*

⁵ *Протоколи засідань окружної комісії по делам національных меншинств. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 1972. – С. 26 – 27.*

⁶ *Циркуляр, постановления и распоряжения по делам национальных меншинств. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 1157. – С. 147, 259-зв.*

⁷ *Протоколы заседаний и другие информационные материалы о деятельности Алексеевского райисполкома. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 2934. – С. 379.*

⁸ *Циркуляр, постановления и распоряжения по делам национальных меншинств. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 1157. – С. 63.*

⁹ *Там само. – С. 207.*

¹⁰ *Там само. – С. 205, 206 – 206-зв., 207.*

¹¹ *Там само. – С. 208.*

¹² *Там само. – С. 210-зв.*

¹³ *Там само. – С. 44 – 47.*

¹⁴ *Там само. – С. 49.*

¹⁵ *Там само. – С. 45.*

¹⁶ *Протоколы заседаний, планы работы и резолюции о деятельности окружного бюро по делам национальных меньшинств. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 2856. – С. 20.*

¹⁷ *Циркуляр, постановления и распоряжения по делам национальных меншинств. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 1157. – С. 236 – 236-зв., 237.*

¹⁸ *Протоколы заседаний и другие информационные материалы о деятельности Алексеевского райисполкома. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 2934. – С. 387.*

¹⁹ *Протоколы заседаний Президиума Изюмского Окрисполкома. – ДАХО. – Ф. Р – 1639. – Оп. 1. – Д. 252 - а. – С. 83.*

²⁰ *Переписка по вопросам работы с национальными меньшинствами. – ДАХО. – Ф. Р – 845. – Оп. 3. – Д. 2853. – С. 97, 97 – зв., . 98.*

²¹ *Там само. – С. 98.*

²² *Там само. – С. 98 – 99.*